

ПЄРЄДНЄ ГЛОБО

Одним із цікавих феноменів Карпат є розбійництво. І хоча розбійники — тема, що має своїх героїв чи не в кожному народі, однак наявність густих пралісів і важкопрохідних гірських теренів робить цей простір вельми сприятливим для вільних людей, які ігнорують владу чи закон. А якщо зважити на порубіжжя кількох держав, які тут сусідять, що дає чудову можливість ховатися та переправляти здобич за кордон, — то умови в цьому куточку Європи були чи не найзручнішими для лицарів бартки та пістоля.

І коли в морських країнах більше опіювали піратів, що полювали за золотом та діамантами по всьому світу, то у Карпатах століттями нічого не змінювалося: поки тривали масовий утиск та знедолення більшості тутешніх мешканців, на зміну одним опришкам поставали інші.

Ми тою чи іншою мірою чули про англійського Робіна Гуда та «Розбійників» німецького романтика Фрідріха Шиллера, про італійця Рональдо Ринальдіні, француза Картуша, шотландця Роб Роя. Однак мало що відаємо про подібних персонажів із власної історії чи в наших найближчих сусідів. Власне, це і стало метою цієї книжки — розповісти про найвідоміших розбійників Карпат: словацьких Яношика та Угорчика, румунського Пинтю, угорського Шандора Рожу чи українських — Олексу Довбуша, Федора Головатого, Миколу Шугая, Ілька Липея та Юрка Клевця.

Оскільки українських джерел, ясна річ, бракує, тож ми щедро користалися здобутками наших сусідів. Зокрема, тут опубліковані нариси чеського класика Івана Ольбрахта, словацького письменника Івана Сабо, чеського дослідника Ота Голуба. І віднині уперше в українській літературі можна порівняти жит-

тєві шляхи опришків різних національностей, але одного Карпатського регіону. Родзинкою видання є і п'єса Мілана Угде «Балада для бандита», що завоювала велику популярність у Чехії і вперше перекладена українською. Тим паче, що розповідає вона про закарпатського опришка Миколу Шугая.

Безперечно, що тема розбійництва у Карпатах далеко не вичерпана. Радше лиш окреслена. Бо навіть наші історики ще належно не опрацювали архіви, особливо на Закарпатті. Тож попереду ще чимало роботи, аби ця неповторна частина нашої історії стала надбанням усього українського народу.

ЗАКАРПАТТЯ — КРАЙ ОПРИШКІВ

Закарпаття відоме іменами опришків Григора Пинті, Олекси Довбуша, Миколи Шугая, Ілька Липея. Однак ці постаті були не винятками, а радше планетами на темному небозводі, усіяному тисячами дрібніших зірок.

Словацький дослідник О. Ставровський видав ґрунтовну монографію про словацько-польсько-українське прикордоння до вісімнадцятого століття.

У 1967 році ця праця побачила світ українською мовою у Пряшеві. Однією з провідних тем солідної наукової роботи є карпатське розбійництво, що виникло на порубіжжі трьох народів у сучасній Пряшівщині та Північному Закарпатті. Книжка Ставровського спирається на попередні дослідження та серйозну джерельну базу, тож варто з нею ознайомитися детальніше.

Як твердить словацький дослідник, перші згадки про розбійників карпатського регіону потрапили до офіційних протоколів у другій половині й особливо наприкінці XV століття. Ці відомості ще дуже куці. Розбійники організовувалися в гурти, які за потреби об'єднувалися в більшу ватагу. Основу ватаг становили найбідніші верстви, зокрема, желярі, наймити, колишні пастухи з панських маєтків, утікачі з військової служби. Проте брали в них участь також представники й економічно заможніших верств, як наприклад солтиси і багатші селяни. Готуючись напасти на шляхетський двір, розбійники ознайомлювалися з місцевістю й обставинами. Часто їхніми порадиниками та провідниками ставали місцеві селяни, а в багатьох випадках — і слуги пана.

Розбійники були на диво поінформовані про наміри і поїздки окремих панів,

купців та міщан, про влаштування базарів і ярмарків навіть у містах, дуже віддалених від їхньої ватаги. Це свідчить про те, що напади готували завчасу. Ватаги були рухливими та мобільними. Озброювалися мушкетами, вогнепаль-

*Ілюстрація Владислава Сковчиляса
«Похід розбійників»*

ною зброєю, сокирами, списами та всім, що потрапляло під руку. Нападали на шляхетські маєтки здебільшого вночі на конях, хоча нерідко й за білого дня. Атакували блискавично й несподівано. Після акції якнайшвидше ховались у горах та лісах, переходили на інше місце. Розбійники активно діяли від ранньої весни до пізньої осені.

До ватаги належали, як правило, люди з різних сіл, через що їх нелегко було пізнати. Крім того, вони добре знали околиці рідних місць. На руку їм грало й те, що розбійництво процвітало саме в прикордонні. Ватага, здійснивши напад на польському боці, переходила зі своєю здобиччю до Угорщини або навпаки. Розбійники передусім забирали худобу і коней, коштовності та гроші. Продавали на ярмарках навіть череди. У документах вказується, що розбійники збували крадену худобу й коней в північно-угорських містах — Стропків, Гуменне,

Михайлівці, Бардіїв та Левоча, або в польських — Сянок, Риманов, Кросно, Грибов, Дукля, Львів, Краків.

До посилення руху протесту спричинилися намагання феодалів закріпити селян до землі. Люди втікали, ховалися у лісах і ставали пострахом шляхти, мандрівних купців та міщан. У той час між Польщею та Угорщиною було навіть укладено угоду про взаємне повернення селян-утікачів. Частина «мандрівних людей» приходила до міста, решта подавалася в розбійники. На кожного селянина, схопленого поза межами його домену, падала тяжка підозра участі в розбоях, що в умовах шляхетської сваволі й суду означало кару на смерть. У другій половині XVI століття феодали ще більше прив'язували селян до землі, відбираючи у них можливість переселятися в інші маєтки. Ухвалювали закони (1548 р.), що встановлювали мінімальну панщину 52 дні на рік та обмежували свободу переселення.

Усе ж таки розбійницькі ватаги контролювали всі шляхи в районі польсько-угорського прикордоння. Багато гірських кенезів торгували з розбійниками, давали їм змогу вільно переходити з Польщі до Угорщини, пускали переночувати.

Польський дослідник В. Лозінський згадує про королівський універсал 1618 року, в якому містилася вимога закрити всі шляхи й переходи з Угорщини і Трансильванії до Польщі. Забороняли будь-які мандрівки на возах, конях або пішки в названі країни та звідти. Лозінський пише, що у 1629–1630 роках «угорські банди бескидників» з Бистої, Лютої, Волосянки, Загорба, Ставного й Ужка вчинили напади «на польські садиби та села».

Важливими центрами опришків на угорському боці були околиці Великого Березного, Перечина, Ужгорода і Сваляви. В. М. Мельник у названих чотирьох

районах Закарпаття на підставі львівських, перемишльських і саноцьких судових та міських актів зафіксував понад 60 ватаг розбійників. На Закарпатті у 1648–1654 роках відомими ватажками були Федір Фокаш, Павло Варга, Іван Сивохоп, Штефан Форгач, Міхал Шотвош, Павло Орос та інші.

Так, навесні 1649 року ватага під орудою Івана Сивохопа завдала кілька відчутних ударів сторожовим загонам Другетів у Дубриничах. Велику виправу проти маєтків орендарів і шляхтичів у Середньому Ужгородського комітату організувала вночі з 5 на 6 вересня 1652 року ватага Штефана Форгача. У загоні нараховувалося близько 170 опришків, яких активно підтримували селяни з Оріховиці, Ярка, Глибокої. Було захоплено грамоти й документи, в яких зафіксовані феодалльні повинності та селянські недоплати. Ватаги Міхала Шотвоша та Павла Ороса на початку

вересня 1652 року напали на шляхетські маєтки в Середньому, Минаї і Дравцях Ужгородської домінії.

Сприяло розбійницькому руху й послаблення державної влади, зокрема, боротьба Габсбургів із угорськими магнатами і повстанцями-куруцями, що тривала в XVII-му й на початку XVIII століттях. А також вторгнення магната Ференца Ракоці I до Польщі у другій половині 1650-х років, що зачепило й населення північно-східної Угорщини, спустошливі контратаки польських військ під проводом Любомирського на Закарпаття, зокрема, на маєтки Ракоці — все це розхитувало політичну й економічну ситуацію. Польські загони дійшли аж до півдня Закарпаття — Берегівського й Ужгородського комітатів, спустошили Мукачівську домінію разом з містами Мукачевом та Береговом.

Цікаво, що національний склад розбійницьких ватаг у польсько-угорському

прикордонні був строкатий. Там об'єдналися представники польської, української, словацької і частково мадярської національності. Одноріднішим він був у галицькому Прикарпатті. Тут у ватагах зустрічалися і дрібні шляхтичі, й навіть православні священники, що дає змогу трактувати опришківство як форму національно-визвольної боротьби, що тривала проти панівного католицького польського панства.

Натомість на історичному Закарпатті розбійництво часто організовували самі магнати. Зокрема, О. Ставровський розповідає про Другетів, які належали до агресивних і багатих угорських родів. Зав'язавши родинні стосунки з відомою польською родиною Мнішків, Другети одержали від них під заставу за надану грошову позичку (близько 1604 року) прикордонні замки Лашки і Хиров.

Маєтки Другетів стали головним вогнищем так званого «бескидництва»,

організації розбійницьких нападів до сусідньої Польщі. Гуменські пани організовували грабіжницькі наїзди на Саноцьку і Перемишльську землі, головним чином на маєтки польської та української шляхти. Ці напади мали характер грабіжницьких міжфеодальних конфліктів. Зі скарг польської шляхти випливає, що йшлося про жовнірів Другета, гайдуків, слуг, організованих за зразком військової озброєної кавалерії. Більшість нападів здійснювали на чужій території, бо так легше було приховати, хто брав участь у розбоях.

Як зазначив О. Ставровський, розбійництво на польсько-угорському прикордонні досягло піку в першій половині XVIII століття. На Закарпатті тоді діяли відомі ватажки опришківських і селянських загонів — Пискливий, Беца, Пинтя, Федір Бойко, Яків Вайда, Олександр Пастеляк, Василь Добей і Юрай Галай. Усі вони здобули популярність серед

селянства, зокрема в 1701–1711 роках, під час війни Ракоці II. Центрами їхньої діяльності були райони навколо Рахова, Берегова, Ужгорода і Перечина.

Після придушення повстання Ракоці селами блукало багато селян-утікачів та дезертирів з війська, що створювало непевну обстановку. Із сіл часто втікали сім'ями, через що Закарпаття і північно-східна Словаччина були знелюднені.

Малюнок Леопольда Левицького до казки про розбійника Пинтю

Втікачі переселялися на мадярські землі й частково до Польщі. Тож війни Ракоці мали катастрофічний наслідок для краю. Масовий відхід селян став загрозливим, особливо з бідних гірських сіл. Міграційний рух відбувався з півночі на південь, що пояснює змішане мовно й етнічно населення у південних районах Східної Словаччини і Закарпаття, що спостерігається й досі.

ЗМІСТ

Переднє слово	3
Закарпаття — край опришків	6
Лист Федора Головатого з 1493 року	18
Кому належить опришок Пинтя?	30
Юрай Яношік — герой чотирьох народів	43
Томаш Угорчик: Із куруців до опришків	57
Таємниця Довбуша.....	69
Найвідоміший угорський розбійник Шандор Рожа	86
Іван Ольбрахт: Опришки.....	101
Ота Голуб: Після вбивства Шугая.....	165
Останні опришки Карпат: 30 фактів про Ілька Липея	176
«Ілько Липей, карпатський розбійник» — перший закарпатський детектив	188
Петро Стебіла: Мої зустрічі з Ільком Липеєм.....	200
Мілан Угде. Балада для бандита	214